

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 821.163.6:728.8"18"

Prejeto: 26. 8. 2012

Luka Vidmar

dr. literarnih ved, mag. umetnostne zgodovine, asistent z doktoratom, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: luka.vidmar@zrc-sazu.si

Grad v slovenski literaturi 19. stoletja

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja z motivom gradu v slovenski literaturi v »dolgem« 19. stoletju: od prvega zvezka pesniškega zbornika Pisanice (1779) do romana Visoška kronika (1919). Pregled se začne ob izteku baroka, obravnava predvsem dela razsvetljenstva, romantike in realizma, ustavlja pa se pred modernizmom. Definiranih je pet različnih načinov, s katerimi so slovenski pesniki in pisatelji omenjeni motiv umeščali v svoja dela: grad kot sodobno prizorišče, zgodovinsko prizorišče, predmet kritike, nacionalni motiv in literarni simbol. Pokaže se, da so podobo gradu bistveno določili historizem, ljudsko izročilo, liberalizem in nacionalizem.

KLJUČNE BESEDE

grad, slovenska literatura, 19. stoletje

ABSTRACT

A CASTLE IN SLOVENIAN LITERATURE OF 19TH CENTURY

The paper deals with the motif of a castle in Slovenian literature in »long« 19th century: from the first volume of »Musenalmanach« Pisanice (1779) to the novel Visoška kronika (The Chronicle of Visoko, 1919). A review starts at the end of Baroque, takes into consideration especially works of Enlightenment, Romanticism, and Realism and ends before the Modernism. It defines five different ways, in which Slovenian writers and poets used the motif in their works: castle as a contemporary scene, historical scene, object of criticism, national motif and literary symbol. It is shown that the image of a castle was powerfully determined by historicism, popular tradition, liberalism, and nationalism.

KEY WORDS

castle, Slovenian literature, 19th century

V prispevku se ukvarjam z motivom gradu v slovenski literaturi v »dolgem« 19. stoletju – približno od izida prvega zvezka *Pisanic* leta 1779 do objave *Visoške kronike* leta 1919. Pregled se začne ob izteku baroka, obravnava predvsem dela razsvetljenstva, romantike in realizma, ustavlja pa se pred moderno. Ne glede na dominantnost katerega od teh tokov je bila literatura 19. stoletja, kakor tudi druge umetnosti tega časa, v Evropi in na Slovenskem na splošno prežeta s historizmom in zato nagnjena k razlaganju pojavov človeškega življenja iz zgodovinskih okoliščin njihovega nastanka in razvoja. Na tem duhovnem ozadju so se izoblikovale nove literarne zvrsti, kot na primer zgodovinska drama, zgodovinski roman in zgodovinska povest, eden najpomembnejših literarnih motivov pa je postal grad. Tudi v slovenski literaturi je veliko omemb in opisov gradov. Njihov kronološki pregled bi bil zaradi količine gradiva nesmiseln. Raje bom skušal z literarno najbolj kvalitetnimi in z ozirom na problem najbolj zanimivimi primeri definirati pet načinov, na katere so slovenski pesniki in pisatelji v svoje tekste umeščali motiv gradu: grad kot sodobno prizorišče, grad kot zgodovinsko prizorišče, grad kot predmet kritike, grad kot nacionalni motiv ter grad kot literarni simbol. Ob tem se bodo izrisale glavne intence, ki so avtorje vodile pri izrabljanju te podobe.

Grad kot sodobno prizorišče

Avtor je lahko grad omenil ali opisal kot prizorišče dogodkov iz svojega časa. Pri tem so bili seveda najspretnější tisti, ki so grajsko okolje poznali iz lastne izkušnje. V drugi polovici 18. stoletja to ni bilo pretežno. Skoraj vsak literat je prišel ne glede na stan (laiški ali duhovniški) in rod (plemiški, meščanski ali kmečki) tako ali drugače v stik z gradom, bodisi zaradi porekla bodisi zaradi službe bodisi zaradi mecenstva. Gradovi so bili namreč kot sedeži fevdalcev lokalna središča politične, gospodarske in kulturne moči. Poleg cerkva in redkih javnih objektov v državni lasti so dominirali tako v družbeni kakor v kulturni krajini. Literati so jih zato – razumljivo – nenehno uporabljali kot prizorišča dogodkov, katerih akterji so pripadali višjemu družbenemu sloju.

Prvi slovenski pesnik Feliks Anton Dev, sicer rojen v ugledni meščanski družini v Trziču, je bil zaradi redovništva in boleznj gotovo razmeroma odmaknjen od grajskega sveta.¹ Grad se v njegovem opusu pojavlja bolj kot okvir; njegova glavna naloga je, da bralcu evocira višje socialno okolje. Tako je tudi v verzificirani basni *Pav inu slavc*, ki je bila objavljena leta 1781 v tretjem letniku pesniškega

almanaha *Pisanice*.² Alegorični spopad med pavom in slavcem, simboloma napuha in koristnosti, je namreč postavljen na grajsko dvorišče. Bolj konkreten glede gradu je Dev v pesmi *Zadovolne jetnik*, ki je parodija Vodnikove narodnospodbudne pesmi *Zadovolne Krajnc*.³ Devov jetnik šaljivo odkriva prednosti življenja v ječi. Kakor knez biva zastonj v gradu v hladni senci, kjer dobiva ne preobilno hrano, zidovi in stražniki pa ga varujejo pred nepridipravi in nadležnimi družabnimi obveznostmi. V tretji kritici na primer veselo poje:

»V enmu gradu jest stanujem
en[g]ja vsokga vajvoda,
in deslih na potrebujem
jerperg teh in na plačujem
čimža tu nobenega,
vonder s teh nobedn mene
tu posili von na žene.«⁴

Življenje na gradovih je veliko bolje od Deva poznal Anton Tomaž Linhart, rojen v meščanski družini v Radovljici, ki se je odlično znašel v tedaj veljavnem družbenem sistemu mecenov in klientov. Zaradi velike nadarjenosti in uglajenega vedenja, predvsem pa zaradi podpore plemiških družin, tako Edlingov in Herbersteinov, se je hitro povzpел po uradniški lestvici vojvodine Kranjske.⁵ Zato ni nenehavno, da je komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, ki je predelava Beaumarchaisovega *Figara*, prepričljivo postavil v baročno oziroma barokizirano graščino na Gorenjskem. Takšne ambience je lahko užival, ko se je kot visok uradnik kranjskega glavarstva na svojih poteh ustavljal v plemiških rezidencah na deželi, še bolj pa, če je bil gost svojega prijatelja in mecena Žige Zoisa barona Edelsteina v dvorcu Brdo pri Kranju. Poklon omenjeni graščini v *Matičku* je toliko bolj verjeten, ker je leta 1790 Zois najbrž financiral knjižno izdajo te komedije.⁶ Dogodki v njej se odvijajo v razkošnih grajskih prostorih. Linhartove didaskalije opisujejo na začetku drugega dejanja »lep cimer« – baroničino spalnico s posteljo v alkovi, na začetku četrtega dejanja »mostovž z rožami prevlečen, poln lučic«, na začetku petega dejanja pa grajski park, očitno delno že urejen po angleški modi: »En boršt na konci enga ver-ta. Na vsaki plati je ena utica iz vej. Spredej ena klop iz maha.«⁷

Po velikih duhovnih, socialnih in političnih spremembah, ki so jih med drugim sprožile jožefinske reforme in francoska revolucija, je začel grad v družbi izgubljati pomen. Stik z njim ni bil več

² *Pisanice*, str. 271.

³ Legiša, *Opombe*, str. 467–468.

⁴ *Pisanice*, str. 331.

⁵ Prim. Gspan, Anton Tomaž Linhart, str. 253.

⁶ Vidmar, *Zoisova literarna republika*, str. 25.

⁷ Linhart, *Zbrano delo*, str. 54, 97, 110.

¹ Prim. Koruza, *Slovstvene študije*, str. 257–259.

tako neizogiben kakor še v 18. stoletju. Le redki slovenski literati so bili dovolj visokega stanu, da so lahko kakor Linhart prepričljivo opisovali sodobno grajsko življenje. Značilna je otožna izkušnja mladega Josipa Jurčiča. Leta 1864 se je kot gost in domači učitelj na gradu Kravjek pri Muljavi zaljubil v svojo učenko Johanno Otto. Ker se je dobro zavedal socialnega prepada med njima, je kmalu nehali obiskovati graščakovo družino, svoje doživljanje pa je preliel v prvi slovenski roman *Deseti brat* (1866).⁸ Zgodbo o ljubezni med domačim učiteljem Kvasom in grajsko gospodično Manico je postavil na grad Slemenice, v katerem je natančno upodobil Kravjek, v udobno meščansko bivališče preurejeni renesančni dvorec pod razvalinami srednjeveškega predhodnika: »Grajsko poslopje je bilo precej prostorno, štirivoglato in v dva gorna (stropja). Dasiravno je bilo zidano, kakor se je iz stavbe dalo soditi, že v novejšem, to je, ne v srednjem veku, poznalo se je vendar, da so stavitelji malo v mislih imeli take čase, v katerih je dobro, če se dom da braniti. [...] Zada se je svet naglo vzdigoval do strmega holma, na katerem je Kvas na hiter pogled zapazil rogovilasto zidovje, razsip stanovanja nekdanjih gospodov na Slemenicah.«⁹

Mnogo samozavestnejši v gosposkih krogih je bil Josip Stritar, ki se je kljub kmečkemu poreklu še kot mladenič na Dunaju in na potovanjih po Evropi razvil v razgledanega in uglajenega svetovljana, odmaknjenega od življenja v domovini. Leta 1870 je objavil postromantični roman v pismih *Zorin*, ki posnema Rousseaujevo *Novo Eloizo*, Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja* in Dumasovo *Damo s kamelijami* ter se navdihuje pri filozofiji Arthurja Schopenhauerja.¹⁰ Glavni junak Zorin, ki je podobno kakor avtor liberalni kozmopolit, nagnjen k melanholiji in svetobolju, razočaran nad brezčutnim svetom blodi po Parizu.¹¹ V ključnem osmem poglavju postavi pisatelj pred bralca nasprotujoči si podobi dveh francoskih gradov – eden nakaže junakov svetovni nazor, drugi pa njegovo čustvo. Zorin se najprej zgrozi nad nevednostjo ljudi, ki hodijo občudovat baročno veličastje kraljevega dvorca, parkov in fontan v Versaillesu. Njega namreč to boleče spominja na krivice absolutističnega režima: »[T]o ostudno gnezdo, kjer se je gojila in debelila s krvjo in potom nesrečnega ljudstva strupena zalega; to narobe sonce, ki je razpošiljalo po vsem svetu okrog žarke ničemurnosti, malopridnosti in spačenosti. Tu se je šopirila mehkužnost in razuzdanost, tu se je igralo in razgrajalo, ko je stradalo in zdihovalo ubo-

go ljudstvo!« Še isti dan Zorin s popolnoma drugačnim, občudujočim in nekritičnim pogledom objame meščansko graščino v idiličnem naravnem okolju bližnjega mondenega letovišča Ville d'Avray – nedvomno zato, ker je urejena po sodobnem okusu, in zato, ker živi v njej njegova izvoljenka Dela: »Tukaj torej prebiva! Tukaj se mora določiti moja usoda! Vidim jo, ko stopa tanka in visoka lahno in ponosno po stopnicah v grad, in slišim šum njene obleke, ki se vleče dolga po kamnenih stopnicah za njo!«¹²

Kakor Stritar je bil stikov z visoko družbo vaju Tavčar, ki se je kot uspešen odvetnik in politik iz preproste kmečke družine povzpел v višji meščanski razred.¹³ V svojih pripovedih se je kakor Jurčič rad vračal h gradovom, ki jih je srečeval v mladosti. Tako je storil tudi v povesti *Otok in Struga*, ki je bila leta 1881 objavljena v *Ljubljanskem zvonu*. Zgodbo o sovraštvu in ljubezni med dvema grofovskima družinama je namreč postavil na gradova Otočec in Struga, ki ju je spoznal kot novomeški gimnazijec v letih 1866–1868.¹⁴ Njegov realistični opis Otočca kaže, da je bil od vseh slovenskih pisateljev prav on najbolj več umeščanja historične stavbe v sodobnost: »Na tem otoku se dviguje ponosno poslopje, grad Otok. S svojimi stolpi in strmimi strehami je grad romantično krasen. Človeku, iz dalje to poslopje opazujočemu, pa se dozdeva, kakor da bi gledal ostanek iz srednjega veka, ki so ga mimo hiteči časi tu pozabili. [...] Moderne naprave okrog grada, lope in drevoredi človeka pač hitro v sedanjost pokličejo. In če umazani grajski hlapci s kletvinami tolste konje na vodo pripode, raztopi se takoj tudi romantika.«¹⁵

Med slovenskimi literati je skupaj z Andrejem Smoletom, Josipino Turnograjsko in redkimi drugimi po socialnem položaju izstopal Janko Kersnik, ki je bil rojen in vzgojen v meščansko-plemiški družini v renesančnem dvorcu Brdo pri Lukovici.¹⁶ Zato je lahko v svojih meščanskih pripovedih, na primer *Na Zerinjah*, *Jara gospoda*, *Ciklamen* in *Agitator*, natančno opisoval tudi izseke iz življenja slovenskih gradov na koncu 19. stoletja. Na začetku romana *Rošlin in Vrjanko*, objavljena leta 1889 v *Ljubljanskem zvonu*, je z mislijo na gradove in pokrajino ob Krki oblikoval podobo manjše dolenske graščine,¹⁷ ki ni bila več v rokah starega plemstva: »Srednje posestvo je to in niti njegovega niti imena njegovih gospodarjev ne beremo zabeleženega v zgodovini ožje svoje domovine. Gradič je zidan v eno nadstropje, štirioglat, a brez dvorišča; na sever-

⁸ Rupel, *Opombe*, str. 384–386.

⁹ Jurčič, *Zbrano delo* 3, 1965, str. 156.

¹⁰ Kos, *Primerjalna zgodovina*, str. 173–174; Ogrin, *Literarno vrednotenje*, str. 135.

¹¹ Koblar, *Opombe*, str. 413–415. Prim. Pogačnik, *Stritarjev literarni nazor*, str. 33–43.

¹² Stritar, *Zbrano delo* 3, 1954, str. 102, 103.

¹³ Prim. Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*.

¹⁴ Boršnik, *Opombe*, str. 407; Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, str. 113.

¹⁵ Tavčar, *Zbrano delo* 2, 1952, str. 8.

¹⁶ Prim. Kocijan, *Janko Kersnik*, str. 19, 21, 25.

¹⁷ Ocvirk, *Opombe*, str. 395.

Začetek 10. poglavja romana *Ciklamen* Janka Kersnika (*Ljubljanski zvon*, 1. 7. 1883) z neorenesančno vinjeto in opisom pristave graščaka Medena.

nem koncu mu je priklopljena majhna stavba z visokim, cerkvenemu podobnim zvonikom: to je grajska kapelica.¹⁸ V takšne gradove je Kersnik postavljaj prepoznavne tipe ljudi, na primer nemško oziroma slovensko orientiranega graščaka (Meden in Bole v *Ciklamnu* in *Agitatorju*), ovdovelo gospo (Lorica pl. Lukič v *Rošlinu* in *Vrjanku*) itn. Prepričljivo je orisal njihovo elegantno garderobo, etiketo in navade.

Grad kot sodobno prizorišče se v slovenski literaturi pojavlja razmeroma manj pogosto, največkrat v meščanskih pripovedih. Uporabljali so ga le tisti pisatelji, ki so imeli izkušnje z višjim družbenim okoljem. Na takšnem estetskem ozadju so praviloma razvili galantne ljubezenske zgodbe, ki so bile namenjene bolj izobraženim bralcem.

Grad kot zgodovinsko prizorišče

Slovenske literate 19. stoletja so kakor njihove kolege iz drugih evropskih dežel zelo navdihovali gradovi kot priče preteklosti, največkrat v srednjeveški in renesančni podobi. Zanimivi so bili tako za romantike, ki so se iz sodobnega stvarnega zatekali v idealizirani stari svet, za realiste in pozitiviste,

ki so v preteklosti odkrivali obče veljavne zakone človeštva, kakor tudi za nacionaliste, ki so v srednjem veku iskali začetke in dediščino naroda. Vsi trije idejni tokovi so – pogosto povezani – spodbujali vse večjo produkcijo slovenskih zgodovinskih romanov in povesti, ki so predvsem po zgledu del Walterja Scotta nastajali od sredine 19. stoletja naprej.¹⁹ Proti koncu stoletja so postajale te pripovedi vsebinsko vedno bolj raznovrstne. Med najpogostejšimi prizorišči je bil prav grad, saj so avtorji snov zelo radi iskali v 15. in 16. stoletju (grofje Čeljski, turški vpadi, kmečki upori, protestantizem),²⁰ ko so imeli gradovi na Slovenskem posebej pomembno vlogo v vojaškem, političnem in kulturnem dogajanju. Glavni, neizčrpni vir zanimivih zgodb o njih je bila Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske*. Pesniki in pisatelji so velikokrat opisovali gradove, ki so jih že kot otroci spoznavali blizu rodnega kraja, bodisi po pripovedovanju prednikov bodisi na potepanjih. Zelo pogosto se njihovi romani, povesti in pesmi začnejo z odmaknjenimi in skrivnostnimi grajskimi razvalinami vrh strmega hriba, v katerih gospodarijo divje živali (kače, sove) in rastline (bršljan, mah). Ta konvencionalna alegorija minljivosti namreč pisatelju ponudi primerno izhodišče, da

¹⁸ Kersnik, *Zbrano delo* 3, 1965, str. 147.

¹⁹ Prim. Kos, *Primerjalna zgodovina*, str. 178–182.

²⁰ Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 79, 84, 85, 198.

bralca odvede v preteklost in mu pove svojo zgodbo. Značilen je uvodni opis dolenskega gradu Čušperk v povesti *Ljudska osveta* Frana Jakliča, objavljeni v reviji *Dom in svet* leta 1892: »Na visokem in strmem hribu na severni strani dobrepoljske kotline se dvigajo razvaline čušperške. Mah je porastel po kamenu, zeleni bršljin se je popel po visokih stenah in med ozidjem rastejo mogočne bukve. Gadje in modrasi se solnčijo sedaj na razvalinah, sove in čuki se skrivajo po luknjah.«²¹ Vsebinsko enak je začetek Aškerčeve pesmi *Stari grad*:

»Tam gori na strmih pečinah
zapuščen mi dviga se grad;
bršlin mu tovariš edin je,
a sove so v njem gospodinje,
gospod mu je pisani gad.«²²

Grad nastopa že v naslovu in glavni vlogi prve ohranjene zgodovinske pesnitve v slovenščini, ki jo je okoli leta 1824 pod naslovom *Ostrivica nepremagana* napisal Urban Jarnik, tedaj župnik v Šmihelu na Gosposvetskem polju. Upesnjena je znamenita koroška pripovedka o gradu Ostrovica (Hochosterwitz), ki ga njegovi prebivalci v 14. stoletju z zvijačo ubranijo pred mogočno vojsko grofice Margarete Tirolske.²³

»Se graščan rešen veseli,
dežela poskakuje,
veselejši Krka šumi,
planina se raduje.
In kar je bilo, bode še
v prihodnje govorilo se:
na večno Ostrivica
ostala bo divica.«²⁴

Grad ima zelo pomembno mesto tudi v prvem poskusu slovenske zgodovinske povesti z naslovom *Erazem iz Jame*, ki ga je leta 1845 v samostojni knjižici objavil Franc Malavašič. To delo, ki je črpalo iz Valvasorja in ljudskega izročila, je v kar šestih izdajah do leta 1907 med Slovenci razširilo in proslavilo romantično zgodbo o uporniku Erazmu Predjamskem.²⁵ K njenemu čaru so gotovo prispevali divja podoba gradu Predjama, ki jo je tudi najbolj preprostim bralcem približala povedna grafika pred naslovnico (*Erazmov služabnik izdaja oblegovalcem mesto na gradu, kamor naj ustrelijo s topom, da bodo pokončili gospodarja*), in slikoviti opisi, kakršen je ta: »V jami leshi tako globoko, de bi mu strehe treba ne bilo, ako bi ne bilo savoljo mokrotnosti, ki od skalovja nad gradam kaplja. Pót do

tega grada je voska in sterma: zhes dva mosta na vretenih se gre v grad.«²⁶

Pisatelji so si zelo prizadevali, da bi bralcem pričarali dejanske historične podobe gradov. Med njimi je bil Jurčič, ki je svoj opis dolenskega gradu Kozjak v času turških vpadov, postavljen na začetek prve velike slovenske zgodovinske povesti *Jurij Kozjak* (1864), oprl na Valvasorjevo besedilo in bakrorez v Slavi:²⁷ »V petnajstem stoletju je stal grad še trden, kakor bi bil zidan za večnost. Ponosno so moleli okrogli stolpi na hribu proti nebu, naznanjevale od daleč vsakemu, da tu noter ne pride nihče, kogar gospodar noče sam rad sprejeti. Obzidje, zidano po umetni roki, stalo je nepredrtno kakor stara skala.«²⁸ Realni gradovi nastopajo tudi v drugih Jurčičevih delih. V povesti *Grad Rojinje*

Ilustracija pred naslovnico knjižice *Erazem iz Jame* Franca Malavašiča (1845): *Erazmov služabnik izdaja oblegovalcem mesto na gradu Predjama, kamor naj ustrelijo s topom, da bodo pokončili gospodarja.*

²¹ Jaklič, *Ljudska osveta*, str. 103.

²² Aškerc, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 12.

²³ Gspan, *Opombe*, str. 313–315.

²⁴ *Cvetnik*, str. 46.

²⁵ Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 84, 176–177.

²⁶ Malavašič, *Erazem iz Jame*, str. 10.

²⁷ Valvasor, *Die Ehre* XI, 314–315.

²⁸ Jurčič, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 100.

(1866) je dolenski grad Roje konec 16. stoletja ozadje viteške zgodbe o ljubezni in izdajstvu, v romanu *Ivan Erazem Tattenbach* (1873) pa so štajerski gradovi kakor Konjice, Rače in Podčetrtek okoli leta 1670 prizorišča zrinsko-frankopanske zarote, naperjene zoper habsburško nadoblast.

Z Jurčičem so postali slovenski gradovi nepogrešljiv element v vse bolj priljubljenih pripovedih o deželni in narodni zgodovini. Med njimi izstopa zaradi eksotičnih prizorišč in širokega pogleda na preteklost domovine roman *Gospa s pristave*, ki ga je leta 1894 v reviji *Dom in svet* objavil profesor moralne teologije Ivan Janežič.²⁹ Govori namreč o vznemirljivem življenju vojvodinje Viride Visconti, hčerke milanskega vojvode Barnabe Viscontija, ki se je po smrti svojega moža, avstrijskega vojvode Leopolda III., leta 1386 umaknila na grad Pristava nad Stično in od tam velikodušno podpirala stiško opatijo. Janežiča, rojenega v Šentvidu pri Stični, je gotovo že kot otroka prevzela zgodba o mogočni vladarici in njenem gradu, ki se je ohranila v ustnem izročilu. V romanu je slikovito opisal vse Viridine gradove, in sicer družinsko rezidenco v Milanu, razkošno opremljeno z renesančnimi kipi, slikami in knjigami, nato sijajen vojvodski двореc v Gradcu, na koncu pa še okusno prenovljen gradič nad Stično: »Tudi dvorišče je dal predelati o. Peter, in zraven priredil povsodi lepe poti, posute z belim peskom. Mali grajski vrtiček je dobil nekaj cvetic iz samostanskega vrta. Zid in okopi so bili popravljeni; stolpiča nista bila posebno močna, pa mična. Zato je jako prijazno gledal mali beli gradič izmed črnozelenih smrek na dolenski svet.«³⁰

Medtem ko so bili gradovi pri Jurčiču še shematizirani, so postajali konec 19. stoletja vse bolj stvarni. Za zgodovinsko avtentičnost si je nadvse prizadeval Peter Bohinjec, ki je v povesti *Za staro pravdo* (1901) rekonstruiral pisarno blejskega gradu v času kmečkega upora leta 1515: »Leseni stropni tramovi, barvani s pisanimi črtami, so nosili lepo posnete in zarezano debele deske iz kostanjevega lesa. Stene pa so bile prenapolnjene vsakojakih podob, orožja in omar. Nekaj koženic je ležalo popisanih na enonožni kameniti mizi, in debel urbarij je ležal odprt na njej.«³¹ Slikovito historično ozadje v Scottovi tradiciji je pomembno tudi še za roman *Visoška kronika* (1919).³² K njegovi mikavnosti prispevajo detajli, kakršen je natančen opis škofjeloškega gradu v 17. stoletju, ki ga je Tavčar seveda dobro poznal: »Bilo je tam mnogo pozlačene oprave, dosti miz in mizic, stolov in stoličkov. Po stenah so visele podobe, ne samo svete, [...] in te podobe so tičale v okvi

Ilustracija k romanu *Gospa s pristave* Ivana Janežiča (*Dom in svet* VII, 1894, str. 46): vojvodinja Virida ob oknu renesančnega dvorca Viscontijev v Milanu.

rih, ki so bili morda več vredni od kmečke kočice. Videl sem dalje prestol, kjer je sedel gospod škof, kadar je sprejemal cerkveno in posvetno gosposko. In še celo posteljo sem videl, kjer je počival po dnevnem trudu. Bila je visoka in široka kakor šotori, katere so postavljali Izraelci v puščavi.«³³

Grad kot zgodovinsko prizorišče se v slovenski literaturi pojavlja precej pogosto, največkrat v zgodovinskih pripovedih, ki so bile namenjene najširšemu krogu bralcev. Gradovi v njih pomembno soustvarjajo narativno bogato kuliso za dogodke iz deželne ali narodne preteklosti.

Grad kot predmet kritike

Pesniki in pisatelji pa v gradu niso nujno videli neproblematične zgodovinske lokacije, temveč so ga pod vplivom ljudskega izročila, liberalizma in nacionalizma odkrito povezovali s slabostmi in zlorabami fevdalnega sistema. V takšni kritični perspektivi sta v zvezi z gradom značilno izstopila topos nakopičenega bogastva in topos okrutne ječe. Prvi zametek moralne kritike je mogoče zaznati v eni izmed *Kratko-časnih pergodb*, ki jih je Valentin Vodnik objavil v *Veliki pratiki* za leto 1796. V njej sta pred-

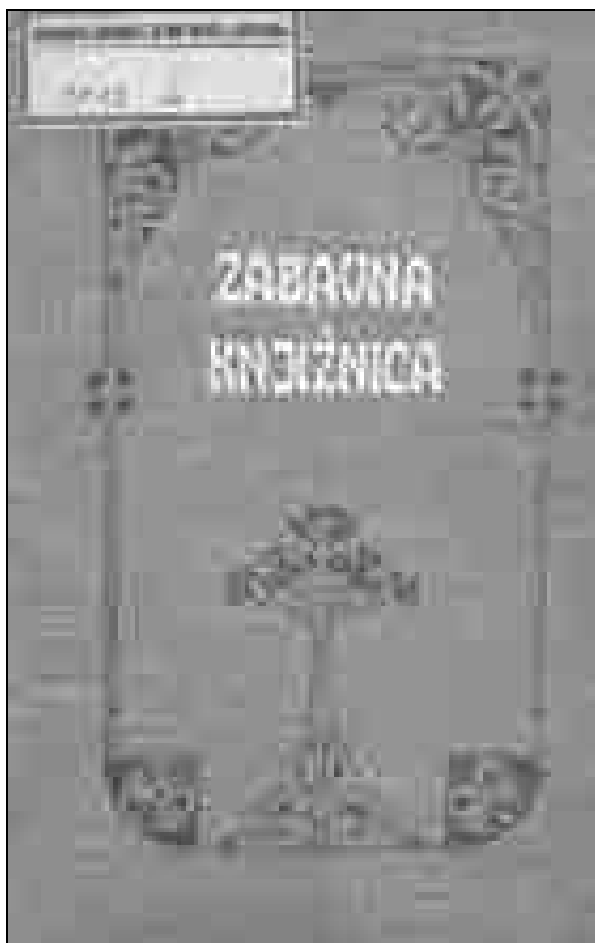
²⁹ Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 82.

³⁰ Janežič, *Gospa s pristave*, str. 645.

³¹ Bohinjec, *Za staro pravdo*, str. 116–117.

³² Kos, *Primerjalna zgodovina*, str. 184–185.

³³ Tavčar, *Zbrano delo* 6, 1956, str. 115.

Secesijska oprema XIII. zvezka Zabavne knjižnice Slovenske matice (1901), v katerem je izšla povest *Za staro pravdo Petra Bohinjca*.

stavljena nespametni gospod, ki se na gradu hvali s svojo nekoristno lastnino – dragimi kamni, in pametni gospod, ki se v mlinu hvali s svojo koristno lastnino – mlinskimi kamni.³⁴ Racionalistična poanta, naj je bila še tako blaga, je bila potencialno vplivna, saj je pratika dosegala najširši možni krog bralcev na tedanjem Kranjskem.³⁵

Za temačno preteklost gradov so bile posebej občutljive balade in romance, ki so snov zajemale iz zgodovine in ljudskega izročila ter opisovale nenavadne, usodne in skrivnostne dogodke, povezane z ljubezenskimi in socialnimi problemi.³⁶ Grad je v njih zelo pogosto prizorišče spolnega nasilja oziroma ljubezenske krivice, ki jo zakrivi srednjeveški fevdalec. Eden najzgodnejših primerov je Prešernova *Romanca od Strmega grada*, namenjena četrtemu zvezku *Kranjske čbelice* (1833), ki je združila ljudske pripovedi in pesnikove sodobne vtise o

Šmarni gori in njenih slavnih prebivalcih.³⁷ Pesem govori o visoko nosečem dekletu, nedvomno skromnega rodu, ki se vzpenja na grad, da bi prišla do gospoda – očeta svojega nerojenega otroka, vendar pred obzidjem umre pri porodu. Grehe svojih staršev po mnogih letih izbriše sin, ki se vrne iz Rima kot duhovnik in prepriča skesanega graščaka, da spremeni grad v Marijino svetišče:

»Mariji dal je grad svoj v last,
je zidal cerkev nji na čast,
v nji sin je zanjga mašo bral,
in mater svojo 'z vic jemal.
Kjer bil je Strmi grad nekđaj,
velika božja pot je zdaj.«³⁸

Kljub moralnemu sporočilu je cenzura zaradi težke teme, zlasti opisa poroda, pesem črtala iz zbornika.³⁹ Še bolj mračna je romantična balada *Knezov zet*, ki jo je Simon Jenko prvič objavil leta 1860 v *Slovenskem glasniku*. V njej graščak ubije vrtnarja, ki je zaljubljen v njegovo hčerko, umorjenec pa se mu maščuje tako, da svojo nesojeno ljubico zvabi iz gradu v Kolpo:

»Grad beli tiho zapusti,
za ljubim svojim pohiti.
Oh pojdi sèm, ne mudi se!
Glas znani v dalji čuti je.«⁴⁰

Jenko je v pesmi združil dva motiva iz ljudskega pesništva: motiv graščakovega vrtnarja in motiv mrtveca.⁴¹ Skozi njiju je izrazil svoj protest proti družbenim oviram v ljubezenskem življenju,⁴² ki so v *Romanci od Strmega grada* samo nakazane. Na Jenkovo nezaupanje do gradov in njegovih prebivalcev, kakor se kaže v *Knezovem zetu*, je gotovo vplivala osebna izkušnja. Leta 1853 se je namreč kot domači učitelj zaljubil v svojo učenko Leopoldino, hčerko deželnega svetnika Kuralta, ki je bil lastnik graščin Smuk in Podturn pri Semiču.⁴³ Leta 1895 je Anton Hribar v *Domu in svetu* objavil vsebinsko sorodno balado *Kovačigrajska hči*:⁴⁴ ribič, ki lovi pod gradom, si zaželi, da bi lahko vedno užival v petju nedosegljive grajske gospodične – ta ga takoj nato res zapelje v zamaknjenost, smrt v Kolpi in večno poslušanje.⁴⁵

37 Slodnjak, Razlaga, str. 255–256; Slodnjak, *France Prešeren*, str. 130.

38 Prešeren, *Zbrano delo* 2, 1966, str. 47–50.

39 Slodnjak, Razlaga, str. 255.

40 Jenko, *Zbrano delo* 1, 1964, str. 112.

41 Bernik, *Opombe*, str. 280; Kocijan, *Od romantične k realistični baladi*, str. 511.

42 Bernik, *Simon Jenko*, str. 206–207.

43 Prim. Bernik, *Opombe*, str. 234.

44 Kocijan, *Od romantične k realistični baladi*, str. 516.

45 Hribar, *Kovačigrajska hči*.

34 Vodnik, *Zbrano delo*, str. 219.

35 Prim. Gspan, Anton Tomaž Linhart, str. 295; Vidmar, *Zoisova literarna republika*, str. 188.

36 Kocijan, *Od romantične k realistični baladi*, str. 504.

Balada Stari grad, kakor jo je v Ljubljanskem zvonu 1. julija 1883 pod psevdonimom Gorázd objavil Anton Aškerc.

Nepremostljivo socialno razliko med kmečko hišo in gradom je na enak način kakor Jurčič in Jenko doživel Anton Aškerc, ki se je leta 1877 kot domači učitelj na dvorcu Fala zaljubil v hčerko Johanna grofa Zabea.⁴⁶ Tudi to je prispevalo k izoblikovanju njegovih liberalnih in humanističnih nazorov, ki so se pokazali v dramatični baladi *Stari grad*, prvič objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1883. Grad je v njej s stopnjevanjem ljudskih predstav dobil resnično grozljive poteze. Pesnik strahoma opazuje grajske razvaline, v katerih ponoči oživijo krvavi dogodki iz preteklosti. Grof se v dvorani veseli z ugrabljenim tlačanskim dekletom:

*»S prijatelji v svetli dvorani
grof blede za mizoj sedi;
sedi mu ob strani devica,
objemlje jo vela levica;
z desnoj grof čašo drži.«⁴⁷*

⁴⁶ Boršnik, *Anton Aškerc*, str. 16.

⁴⁷ Aškerc, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 12.

Istočasno ukaže, naj njenemu očetu, ki je prišel h gradu terjat pravico, odsekajo glavo. V omenjenih baladah bi kljub močnemu sporočilu zaman iskali daljših stvarnih opisov gradov. Ti so vedno označeni s slikovitimi, toda stalnimi lastnostmi oziroma ukrasnimi pridevki, ki prihajajo iz ljudskega slovtva: vzvišenost (»Strmi grad«, »na strmih pečinah«), starodavnost (»zidovje to staro«), razkošnost (»v svetli dvorani«, »Grad beli«). To potrjuje, da izvira pomemben del negativne podobe gradu v visoki literaturi iz folklore.

Tudi literarna dela, ki so obravnavala konkretno zgodovinsko snov, so grad pogosto povezovala s spolnim nasiljem oziroma ljubezensko krivico. Tovrstne grehe so avtorji najraje pripisovali zadnjim trem grofom Celjskim. Pri tem so se najpogosteje naslanjali na zgodbo o Veroniki Deseniški, ki so jo sprejeli iz tradicije *Kronike grofov Celjskih* iz druge polovice 15. stoletja, tudi iz Valvasorja, in na zgodbo o poplemenitenu Teharčanov, ki so jo povzeli po ljudskem izročilu.⁴⁸ Leta 1851 je Josipina Turnograjska v *Slovenski bčeli* objavila kratko zgodovinsko povest *Nedolžnost in sila* – prvo o Veroniki Deseniški.⁴⁹ Že v njej v skladu z izročilom nastopa usodna dvojica gradov, ki so jo prevzeli tudi poznejši avtorji, tako Jurčič v tragediji *Veronika Deseniška*. Grad Fridrihtajin je ljubezensko gnezdo grofa Friderika II. in Veronike Deseniške, ki ga da grof Herman II. porušiti v znamenje ničnosti njune morganatične zveze: »Ti je pa terdoserčen zadosti, da ga zapre, premoženja obropa, mu vse gradove vzame in clo Fridrichstain strašno razdene. Mende ni vedel v svoji jezi in serdu kaj boljšiga storiti, kakor se nad nedolžnim zidovjem znositi.«⁵⁰ Grad Ojstrica pa je zadnje prizorišče tragedije: po neuspelem čarovniškem procesu tam zaprejo in utopijo Veroniko.

V drugi polovici 19. stoletja je bila zaradi narodnospodbudnega sporočila zanimiva zgodba o Teharčanih, ki so izkoristili slabost grofa Ulrika II. do lepih deklet in ga prisilili, da jih je poplemenil. Omenjena snov je največ ljudi dosegla z izjemno priljubljeno povestjo *Mlinarjev Janez Ferda Kočvarja*, ki je bila leta 1858 delno objavljena v *Novicah*, leta 1859 je izšla v prvi,⁵¹ leta 1905 pa že v četrti izdaji. Grad Zgornje Celje je v njej prizorišče brutalnega spolnega nasilja, zato ga skupaj z njegovim gospodarjem zadane kletev obupanega tlačana, ki mu je grof ugrabil hčer: »Ta-le tvoj grad razsuti se mora kakor trhlo drevo, in v tvojih sobah, z zlatom in srebrom napolnjenih, skovikajo naj v bodoče čuki in sove pesem prokletstva tebi na spomin! Oni stolp, v katerem se nahajajo tvoje grozne ječe, naj se

⁴⁸ Hartman, *Celjski grofje*, str. 20, 36, 41, 42. Prim. Kovačič, *Veronika Deseniška*.

⁴⁹ Delavec, *Moč vesti*, str. 175.

⁵⁰ Turnograjska, *Nedolžnost in sila*, str. 33.

⁵¹ Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 107–108.

ti razpoči od slemena do temelja v živo znamenje božjega maščevanja, ki te bode doletelo zaradi nedolžnosti tam notri po nedolžnem trpinčene.«⁵² Družbenokritično ostrino Kočevarjeve povesti so poznejši avtorji, tako Aškerc v *Celjski romanci* (1885) in Anton Funtek v opernem libretu *Teharski plemiči* (1890), sicer omilili,⁵³ toda tudi pri njih je Zgornje Celje predvsem rezidenca grofa Ulrika, ki se spušča v dolino zapeljevat kmečka dekleta.⁵⁴ Celjsko tematiko in motiv gradu kot nečloveške ječe je zopet povezal Anton Medved v grozljivi baladi *Vitovčeva smrt* (1890), v kateri okrutnemu celjskemu vojskovodji Janu Vitovcu prinesejo zasluženo smrt njegove žrtve – jetniki iz podzemnih grajskih ječ.⁵⁵

Po padcu neoabsolutizma in začetku ustavne dobe v Avstrijskem cesarstvu se je začela v slovenski literaturi pod vplivom prenovljenega narodnega gibanja pojavljati politično drzna tematika kmečkih uporov, za katero je bilo med drugim značilno povezovanje gradu z družbeno in celo nacionalno

Secesijska naslovnica četrtega ponatisa povesti *Mlinarjev Janez* Ferda Kočevarja – cenovno dostopna žepna izdaja iz leta 1905.

krivico. Narodnozavedni literati, ki so bili povrh vsega kmečkega porekla, so bili ne glede na liberalno oziroma katoliško orientacijo trdno na strani zatiranih. Snov so črpali tako iz tradicije kakor iz objav sodobnih zgodovinarjev, v interpretacijah pa pogosto zahajali v anahronizme, na primer pri vzpostavljanju antagonizma nemški graščak – slovenski kmetje. Med najbolj bojevitimi nacionalisti in kritiki družbe je bil Aškerc, ki je v ciklu balad z naslovom *Stara pravda*, objavljenem leta 1888 v *Ljubljanskem zvonu*, upesnil vrsto kmečkih uporov na Slovenskem.⁵⁶ Na začetku pesmi *Tlaka*, ki govori o padcu Mehovega leta 1515, je ta dolenijski grad predstavljen kot konica družbene piramide, s katere fevdalec uživa v pogledu na svojo lastnino:

»Stoji tam Mehovski grad, oj, stoji;
na oknu pa Baltažar Mindorf sloni,
baš vstal je iz pernice mehke.«⁵⁷

Do skrajnosti prignana socialna nepravilnost povzroči nasilno zamenjavo vlog: tlačani postanejo graščaki, graščak pa njihov tlačan. Enako se zgodi v pesmi *Maščevanje* iz Aškercovega poznega cikla *Tabi na Štatenbergu* (1910), ki opisuje upor štatenberških kmetov zoper svojega okrutnega gospoda Ferenca Tahyja leta 1573:⁵⁸

»Brez boja vdero skozi vrata –
in njihov že prazni je grad ...
„Ko nálaš!“ – se šalijo kmetje –
„v grad Tahijev prišli smo spat!“«⁵⁹

Podobno kakor Aškercove pesmi so grad upodabljale pripovedi o kmečkih uporih. V Jakličevi povesti *Ljudska osveta* nasilje, predvsem ugrabitev nedolžnega tlačanskega dekleta, sproži upor kmetov, požig gradu Čušperk in graščakovo smrt. Sklepna poanta ne bi mogla biti bolj jasna – grad kot simbol krivične družbene in nacionalne ureditve je uničen, slovenski kmetje, ki se izogonejo kazni, pa iz boja izidejo kot sila prihodnosti: »Razrušen je silni grad in pozabljen, in kmalu se ne bode poznalo mesto, kjer je stal, a narod, katerega so nekdaj strahovali grajščaki, ostal je in je sedaj sam svoj gospod na rodni zemlji.«⁶⁰

Folklorja je bistveno določila tudi negativne atribute gradov v literarnih predelavah ljudskih povesti izpod peresa Janeza Trdine. Ta je že kot otrok vsrkal ljudsko sovraštvo do fevdalizma, pozneje pa se je brezupno zaljubil v hčerko nekega graščaka.⁶¹ Poleg

⁵² Kočevar, *Mlinarjev Janez*, str. 39–40.

⁵³ Hartman, *Celjski grofje*, str. 42, 117.

⁵⁴ Npr. Aškerc, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 41.

⁵⁵ Medved, *Vitovčeva smrt*.

⁵⁶ Boršnik, *Anton Aškerc*, str. 31.

⁵⁷ Aškerc, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 128.

⁵⁸ Novak, *Opombe*, str. 488, 491.

⁵⁹ Aškerc, *Zbrano delo* 5, 1990, str. 202.

⁶⁰ Jaklič, *Ljudska osveta*, str. 355.

⁶¹ Slodnjak, *Obrazi in dela*, str. 193–194.

tega je folklorne motive izpopolnjeval in interpretiral v nacionalnem in liberalnem smislu, kar je lahko podoba gradu samo še bolj očrnilo. V povesti *Ukleti grad* (zbirka *Bajke in povesti o Gorjancih*), objavljeni leta 1882 v *Ljubljanskem zvonu*, je uporabil tradicionalno snov neusmiljene graščakinje.⁶² Ta v njevogovi verziji nažene Kristusa, preoblečenega v berača: »Hotela je Kristusu dati na pomen, da mu ne bo dala nikoli nič. Kristus je preklel predrzno gospo in rekel: „Prekleta bodi ti in preklet bodi tvoj grad, dokler ne bodo začeli gorjanski pastirji prebirati in se učiti sv. pisma. Samo tak pastir bo utolažil božjo jezo in te rešil.“ O teh strašnih besedah se je zemlja potresla in požrla gospo in nje grad.«⁶³ S tem tipom zgodbe je neločljivo povezan grad, ki skupaj z gospodarjem in zakladom čaka, da ga iz stoletne pozabe odreši nepokvarjena duša iz ljudstva.

Grad kot predmet kritike je v slovenski literaturi izjemno pogost. K temu je bistveno prispevalo nenaklonjeno ljudsko izročilo, ki se je ujemalo s kmečkim poreklom velikega števila avtorjev ter nagovarjalo narodno vse bolj zavedno in družbeno vse bolj kritično bralstvo.

Grad kot nacionalni motiv

Isti dejavniki, ki so v slovenski literaturi pospeševali kritiko gradu, so zavirali njegovo nacionalno interpretacijo. Poleg negativne podobe fevdalca in gradu v ljudskem spominu je bila za to kriva vse večja odtujenost med narodnim gibanjem in domačim plemstvom. Po marčni revoluciji je prevladala teza o neavtohtonem, neslovenskem ali vsaj potujčenem plemstvu, vse močnejši mednacionalni konflikti v Avstro-Ogrski pa so večino grajskih lastnikov silili v nemštvo. Edini, ki so ga lahko pisatelji tedaj slavili kot ponosnega slovenskega aristokrata, je bil politik Jožef Emanuel grof Barbo-Waxenstein.⁶⁴ Iz teh razlogov se noben slovenski grad ni približal statusu nacionalnega spomenika, kakršnega so na primer uživali pri Čehih grad na Hradčanih in Karlštejn, pri Nemcih Wartburg, grad nad Heidelbergom in renski gradovi ter pri Škotih grad v Edinburghu. Značilen slovenski odnos do gradov kaže začetek *Jurija Kozjaka*. Ko se Jurčič ozira v preteklost slovenskih dežel, prepozna kot živo le rodovno, torej narodno kontinuiteto, v srednjeveških gradovih pa vidi zgolj naključno ohranjene relikte brez zveze s sedanostjo: »In koliko so zlasti naše slovenske dežele prebile po Turkih! Skoraj čuditi se moramo, da so še take ostale. Svoje pradede pa moramo spoštovati, da so nam ohranili deželo in rod. In kje so današnji dan gradovi, nekdanji sovražnikom trepet in strah? Le razvaline še vidimo na gorah, le

majhni ostanki nam pričajo, da so nekdanj bili, in živo pripovedujejo, da človek malo malo časa potuje tod; posamezni človek mine, rod ostane.«⁶⁵

Zgodovina je sicer slovenski literaturi ponujala precej snovi, ki je imela zvezo z gradovi in potencialno nacionalni naboj, na prvem mestu kneževino Karantanijo. V slovenskem nacionalnem epu *Krst pri Savici*, ki ga je Prešeren izdal leta 1836, vsebuje zametek takšnega motiva Ajdovski gradec nad Bohinjsko Bistrico. Ta utrdba je namreč zadnji branik Slovencev, ki se pod vodstvom Črtomirja oklepajo samovlade in poganske vere svojih prednikov:⁶⁶

»On z njimi, ki še t' djo vero krivo,
beži tje v Bohinj, v Bistrško dolino,
v trdnjavo zidano na skalo sivo.«⁶⁷

Tudi Anton Hribar se je v baladi *Zadnji knez*, objavljeni leta 1890 v *Domu in svetu*, kljub fantazijski zgodbi vrnil v staroslovensko zgodovino. V izmišljeni zgodbi o knezu Koclju in njegovih otrocih je Blatenski kostel upodobljen kot politično središče Slovencev, ki propade zaradi nesloge in ki še danes čaka na vstajenje:

»Posut je stari knežji grad –
Strohnjel je knežji prestol zlat –
In danes še pokriva blato
Slovenskih knezov žezlo zlato ...«⁶⁸

Z nacionalnega vidika so bili še bolj od karantanskih in panonskih utrdb zanimivi matični gradovi grofov Celjskih, najmočnejših plemičev slovenskih dežel, ki so jim začeli po marčni revoluciji publicisti in zgodovinarji kakor Trdina, Lavoslav Gregorec, Karel Verstovšek, Josip Gruden in Ljudevit Pivko anahronistično pripisovati slovensko poreklo, protinemško orientacijo in južnoslovansko državotvornost.⁶⁹ Toda literati so se bolj navduševali nad zgodbama o Veroniki Deseniški in Teharčanih, zato niso zlahka sprejeli mita, ki je Celjske postavljal v lepšo luč. Jurčič ga je sicer že leta 1880 upošteval v tragediji *Veronika Deseniška*,⁷⁰ vendar ga ni vpletel v glavno ljubezensko zgodbo, še manj navezal na gradove. Priložnosti ni izkoristil niti Fran Detela, ki je v romanu *Veliki grof* (1885) na zgodovinsko ozadje konflikta med Celjskimi in Habsburžani naslikal samo zgodbo o razuzdanem ljubezenskem življenju grofa Ulrika II.⁷¹ Mestni grad

⁶⁵ Jurčič, *Zbrano delo* 1, 1946, str. 99–100.

⁶⁶ Prim. Slodnjak, Razlaga, str. 250–251; Kos, *Prešernov pesniški razvoj*, str. 147.

⁶⁷ Prešeren, *Zbrano delo* 1, 1965, str. 175.

⁶⁸ Hribar, *Zadnji knez*, str. 99.

⁶⁹ Hartman, *Celjski grofje*, str. 23–27.

⁷⁰ Jurčič, *Zbrano delo*, str. 69–70.

⁷¹ Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 113–115.

⁶² Logar, *Opombe*, str. 378.

⁶³ Trdina, *Zbrano delo* 6, 1954, str. 76.

⁶⁴ Jurčič, *Še par besedij*.

Spodnje Celje ni opisan kot žarišče nacionalne ideje, temveč samo kot sijajen poznosrednjeveški sedež evropskega kneza: »V veliki dvorani z visokimi gotskimi okni, katerih slikano steklo je v pisan somrak razsipalo sončne žarke, je sedel na knežjem prestolu, ogrnjen v bleščeči se plašč, grof Urh sredi orožja in trofej in podob svojih prednikov«. ⁷²

Sele Aškerc je literarno obdelal mit o Celjskih kot graditeljih južnoslovanske države. ⁷³ V pesnitvi *Poslednji Celjan* (1912) je Ulrika II. opeval kot tragičnega nacionalnega junaka, celoten Prolog pa posvetil gradu Zgornje Celje – simbolu grofovih vladarskih načrtov, ki se morajo za Slovence uresničiti v prihodnosti:

»Kdo zgradil té močne je zidove
na višavi strmi svoje dni?
Ne, da nekatere le vekove –
večno hotel je, da grad stoji!« ⁷⁴

Prodor celjskega mita v literaturo je bil tako počasen najbrž tudi zato, ker ga dolgo niso posvojili Kranjci. Njim je bila zanimivejša poznosrednjeveška romanca *Pegam in Lambergar*, ki nosi proticeljsko oziroma prohabsburško sporočilo. V Pegamu je namreč upodobljen Ulrikov vojskovodja Jan Vitovec, ki je ogrožal cesarja Friderika III. in njegovo pravico do celjske dediščine, v Lambergarju pa Habsburžanom zvesti grof Lamberg. Različico te ljudske pesmi je najprej v nemščini prepesnil in v zbirki *Cvetje s Kranjskega* (1781) objavil Linhart. ⁷⁵ Slovenska predelava druge različice, ki jo je pripravil Vodnik, je leta 1807 izšla v samostojni knjižici. ⁷⁶ V vseh variantah ima pomembno vlogo grad Kamen pri Begunjah, kjer živi junak Lambergar. V njem dočaka cesarjev klic na pomoč in v njem dobi materina navodila, po katerih stre svojega nasprotnika. V Vodnikovi pesmi cesar Pegamu takole zagrozi s slovitim gospodom s Kamna:

»Na krajnski zemli mi živi,
kér se na Kamnu govori,
se nikdar tebe ne boji.« ⁷⁷

Toda ta tema zaradi pravljичnosti ni imela veliko možnosti, da bi se razvila v nacionalno resnično pomembno, čeprav jo je France Cegnar leta 1858 oživil v epu *Pegam in Lambergar*, v katerem seveda nastopa tudi grad »Beli kamen«. Detela je še leta 1891 objavil povest *Pegam in Lambergar*, v kateri je povezal ljudsko izročilo in zgodovinska dejstva,

Lambergovo bivališče pa prestavil v grad Črnelo pri Dobu, ⁷⁸ vendar ni niti junaku niti gradu skušal pripisati posebnega pomena za narod.

Priložnost za nacionalno obarvano podobo gradu so nato ponujali boji s Turki. Poskus najdemo v pripovedi *Križem sveta*, značilni mohorjanski povesti, ki jo je leta 1877 objavil Valentin Slemenik. Pripoveduje o družini Pečarski z Levovega gradu na Koroškem, ki jo konec 15. stoletja razkropijo roparska družina Grobekar in Turki, nato pa srečno združijo poštenje, sloga in zaupanje v Boga. Levov grad je predstavljen kot branik Slovencev pred neverniki. Proti koncu povesti se s pomočjo skritega mehanizma podre na napredujočo turško vojsko in omogoči beg svojim krščanskim prebivalcem: »Ubežniki so bili srečno došli po čudnej poti na svitlo; ravno so še videli, kako je grad tujce pozdravil ter je zagernil s svojimi razvalinami. Krik in vik se razlega med turško vojsko! to gjaursko gnezdo nam toliko junakov požre!« ⁷⁹

Naslovnica mohorjanske povesti *Križem sveta* Valentina Slemenika (1877).

⁷² Detela, *Vélíki grof*, str. 50.

⁷³ Novak, *Opombe*, str. 492–494.

⁷⁴ Aškerc, *Zbrano delo* 5, 1990, str. 213.

⁷⁵ Linhart, *Zbrano delo*, str. 201; Zupančič, *Literarno delo*, str. 79.

⁷⁶ Kos, *Opombe*, str. 452–453.

⁷⁷ Vodnik, *Zbrano delo*, str. 191.

⁷⁸ Detela, *Pegam in Lambergar*, str. 136.

⁷⁹ Slemenik, *Križem sveta*, str. 79.

V podobnih zametkih je običal grad kot nacionalni motiv v zvezi z ostalimi primernimi zgodovinskimi dobami in dogodki. V delih o slovenskih protestantih bi bil lahko prikazan kot zavetje preganjanih, toda pesniki in pisatelji večinoma niso bili naklonjeni reformaciji.⁸⁰ Izjema je Aškerčeva pesem *Na gradu Lanšprežu* iz cikla *Mučeniki* (1906), v kateri je Lanšprež varno zatočišče ljubljanskega predikanta Janža Znojilška.⁸¹ Podobno pozitiven motiv je skušal Aškerc oblikovati še v pesmi *Obleganje ljubljanske trdnjave* iz cikla *Ilirija* (1910), v kateri Ljubljanci leta 1813 na skrivaj otežujejo avstrijsko osvojitve Ljubljanskega gradu kot zadnjega ostanka Ilirskih provinc.⁸²

Grad kot nacionalni motiv se v slovenski literaturi dolgoročno ni uveljavil, in to kljub zanimivim izhodiščem, med katerimi je bil najbolj obetaven celjski mit, in kljub številnim poskusom, zlasti v Aškerčevem opusu. V predstavi tako literatov kakor bralcev je ostala dominantna folklorna podoba gradu.

Grad kot literarni simbol

Grad pa v slovenski literaturi ni le ustvarjal ozadij in ponazarjal idej. Nekateri pesniki so ga z umetniškimi sredstvi znali preobraziti tudi v literarni simbol. Pri tem so največkrat uporabili motiv razvalin, ki je v evropski literaturi, slikarstvu in arhitekturi že vsaj od renesanse ponazarjal minljivost ali ničevost človeka in človeštva. V 18. in 19. stoletju so ga posvojili in dodatno razvili predromantiki, romantiki in postromantiki, ki jim je podoba propadajoče monumentalne arhitekture, postavljene v neokrnjeno naravo, vzbujala estetske občutke, melanholična razpoloženja in sublimno hrepenenje po neskončnosti.⁸³ Razvaline so bile zlasti v lirski poeziji odlično izhodišče za refleksijo, saj so motiv zaradi ustaljenosti v vseh umetnostih dobro razumeli tudi razmeroma konservativni slovenski bralci. Tovrstne pesmi so imele zanje še poseben čar, ker so lahko v njih prepoznavali ali spoznavali resnične slovenske gradove.

Med prvimi se je omenjenega motiva oprijel duhovnik Ignac Holzappel, ki je okoli leta 1824 napisal pesem *Na posipu Hudiga grada*. K razmišljanju ga je spodbudilo opazovanje razvalin Hudega gradu (Gutenberg) nad rodnim Tržičem. V prvi verziji pesmi je bil grad predvsem tarča njegove družbene kritike – propad naj bi bil kazen za divjaštvo njegovih srednjeveških gospodarjev. Toda urednik Miha Kastelic je pesem za objavo v prvem zvezku *Kranjske čbelice* (1830) estetsko precej izboljšal, pri

čemur je odbil njeno protifevdalno ost,⁸⁴ okreplil pa filozofsko poanto o *vanitas vanitatum*, ki sega k starozaveznemu Pridigarju:

»Kje shodiša, kje moriša?
Kje orožja tvojga šum?
Kje streliša, kje stražiša,
Kje ukánje tvojih trum?»

*Davno so junaki zgnili,
mirniga soseda strah,
dnevi slave so minili,
razvalina si in prah.*

*Tak v prah in razvaline
se na zemlji vse razspe,
čas pomigne, vse to mine,
kar človeški rod počne.»⁸⁵*

Pesnikova vznemirjena duša se potolaži šele ob končnem spoznanju, da je od človeškega večna samo notranja, srčna lepota, ki po milosti Božji žari tudi v onostranstvu. Jenko, ki se očitno navezuje na Holzapfla, pa na klic *Memento mori!* ne najde več nikakršne religiozne in moralne utehe.⁸⁶ V mladostni pesmi *Na Kamniškem gradu* v razvalinah Gornjega gradu nad Kamnikom z bolečino razbere samo resnico o minljivosti vsega človeškega in o trenutnosti lastnega bivanja:⁸⁷

»Človeštvo, to so znam'nja tvoja d'janja!
Pokrite z mahom zidja razvaline!
Pa vas, nekdanje te trdnjave sive,
pokriva davnej že temnota spanja.«⁸⁸

V zreli pesmi *Zelen mah obrašča*, VII. pesmi cikla *Obrazi* (zbirka *Pesmi* iz leta 1865), se Jenko v eksistencialni stiski vrne h grajskim razvalinam. Od njih želi izvedeti, kaj je pravzaprav življenje:

»Povej, razvalina,
v soncu zatemnela!
Kaj je moč človeška,
kaj so njena dela?»

*In življenje naše,
ki tak hitro teče,
al' so same sanje?
– Sanje – jek mi reče.»⁸⁹*

Tudi v potopisni črtici *Razvaline Pustiga grada* Josipine Turnograjske iz leta 1850 ostanki Novega

⁸⁰ Prim. Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 125.

⁸¹ Aškerc, *Zbrano delo* 3, 1985, str. 250–255.

⁸² Aškerc, *Zbrano delo* 5, 1990, str. 188–189.

⁸³ Juvan, *Vezi besedila*, str. 164.

⁸⁴ Gspan, *Opombe*, str. 344–345.

⁸⁵ *Cvetnik*, str. 87.

⁸⁶ Juvan, *Vezi besedila*, str. 174, 176.

⁸⁷ Bernik, *Simon Jenko*, str. 117.

⁸⁸ Jenko, *Zbrano delo* 2, 1965, str. 147.

⁸⁹ Jenko, *Zbrano delo* 1, 1964, str. 51.

gradu nad Preddvorom človeku sporočajo, da so njegova dela le sanje: »O človek, če si preveč na ti svet navezan, poglej nas, poglej razvaline, na katerih stojiš in gotovo bodeš spoznal, da čast in mogočnost tega sveta nič družiga nista kot prazne sanje.«⁹⁰ Turnograjska in Jenko sta se približala poosebitvi gradu, ki jo je posrečeno izpeljal Jurčič v pesmi *Stari stolp*, objavljeni v *Slovenskem glasniku* leta 1867. V njej se stolp, najbolj vzvišen del nekega gradu sredi divjine, huduje nad spogledljivim obnašanjem trenutne grajske gospodične in žaluje za spodobnejšimi navadami starih časov:

»Ponoči zavije se v plašč
črn, sanja od otcov in tašč
nekdanjih, ki čisto živeli,
boga pred seboj so imeli.«⁹¹

Noč mu nato svetuje, naj se ne jezi, saj je ljubezen obstajala pred njim in bo tudi po njem. Kljub hudomušni naravi pesmi je grad enako kakor pri Holzapflu in Jenku prisposoda minljivosti. Ne glede na častljivo starost bo propadel kakor vsa druga dela izpod človeških rok, svet pa se bo še naprej vrtel po istih tirnicah.

Konvencionalni motiv razvalin je leta 1834 v četrtem zvezku *Kranjske čbelice* presegla *Glosa*, v kateri je Prešeren podobo gradu povezal z vizijo pesniškega poslanstva. V prvem delu pesmi avtor toži nad usodo, ki pesnikom prinaša le nesrečo, nevhvaležnost in celo prezir.⁹² V drugem delu primerja podjetnika, ki si z nizkotnimi posli prisluži graščino, in pesnika, ki mu njegovo delo ne prinese niti gmotne niti ljubezenske sreče. Na koncu Prešeren v lastno zadoščenje naslika resnični grad, ki si ga lahko kot statusni simbol privoščijo zaslužkar, in fantazijski grad, v katerega neprecenljivih duhovnih prostorih prebiva in umre pesnik:

»Vender peti on ne jenja,
grab'te dnarje vkup gotove,
kupovajte si gradove,
v njih živite brez trpljenja!
Koder se nebo razpenja,
grad je pevca brez vratarja,
v njem zlatnina čista zarja,
srebrnina rosa trave,
s tem posestvoam brez težave
on živi, umrjè brez dnarja.«⁹³

Resnični grad je simbol socialne ekskluzivnosti, obremenjen z negativnimi lastnostmi, kakor so nedostopnost, pridobitništvo in krivičnost. Grad pevca pa je simbol duhovne ekskluzivnosti. Pomeni ne le naravo,⁹⁴ temveč višjo duhovno sfero, v kateri se lahko zaradi svoje vednosti giblje le pesnik. Tako je *Glosa*, v kateri je obravnava gradu dosegla umetniški vrh, zakoličila oba skrajna pola, med katerima so se gibale interpretacije gradov v slovenskih literarnih delih 19. stoletja.

Grad se torej najpogosteje pojavlja kot predmet kritike in zgodovinsko prizorišče, manj pogosto kot sodobno prizorišče in literarni simbol, razmeroma neuspešno pa kot nacionalni motiv. Pri tem so bili odločilni historizem, ljudsko izročilo, liberalizem in nacionalizem, ki so ga večinoma potiskali izven območja slovenstva in sodobnosti. Kljub temu omemba ali opis gradu v literarnem delu vedno uvaja višjo vsebinsko, s tem pa tudi slogovno in jezikovno lego. Kakor je grad dolgo časa zasedal vrh družbene in prostorske vertikale, tako se je v literaturi 19. stoletja povezoval z vzvišenimi temami: opisi visoke družbe, interpretacijami deželne in nacionalne zgodovine, eksistencialnimi problemi in končno s pesniško samorefleksijo.

LITERATURA

PRIMARNA LITERATURA

- Aškerc, Anton: *Zbrano delo* 1–9 (ur. Marja Boršnik in Vlado Novak). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1946–1999.
- Bohinjec, Peter: *Za staro pravdo*. Povest iz leta 1515. *Zabavna knjižnica XIII*. Ljubljana: Slovenska matica, 1901, str. 51–209.
- Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja II* (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Detela, Fran: Pegam in Lambergar. *Zbrano delo 2* (ur. Jakob Šolar). Celje: Mohorjeva družba, 1963, str. 129–295.
- Detela, Fran: Veliki grof. *Zbrano delo 2* (ur. Jakob Šolar). Celje: Mohorjeva družba, 1963, str. 5–128.
- Hribar, Anton: Kovačigrajska hči. *Dom in svet VIII*, 1895, str. 469.
- Hribar, Anton: Zadnji knez. *Dom in svet III*, 1890, str. 97–99.
- Jaklič, Fran: Ljudska osveta. *Dom in svet V*, 1892, str. 103–114, 150–157, 197–209, 247–258, 294–304, 341–355.

⁹⁰ Delavec, *Moč vesti*, str. 165–166, 245.

⁹¹ Jurčič, *Zbrano delo* 9, 1960, str. 144.

⁹² Kos, *Prešernov pesniški razvoj*, str. 68–71.

⁹³ Prešeren, *Zbrano delo* 1, 1965, str. 112.

⁹⁴ Prim. Slodnjak, *Razlaga*, str. 219–221.

- Janežič, Ivan: *Gospa s Pristave. Dom in svet* VII, 1894, str. 10–15, 44–47, 100–106, 132–139, 164–171, 197–203, 228–233, 259–267, 294–298, 366–371, 396–407, 429–435, 463–467, 493–496, 515–518, 548–556, 580–587, 611–620, 644–652, 682–685, 715–723, 742–748.
- Jenko, Simon: *Zbrano delo* 1–2 (ur. France Bernik). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1964–1965.
- Jurčič, Josip: *Še par besedij po smrti grofa Barbo. Slovenski narod* 12, 7. 12. 1879, št. 282, str. [1].
- Jurčič, Josip: *Zbrano delo* 1–11 (ur. Mirko Rupel in Janez Logar). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1946–1984.
- Kersnik, Janko: *Zbrano delo* 1–6 (ur. Anton Ocvirk in France Bernik). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1947–1984.
- Kočevar, Ferdo: *Mlinarjev Janez. Slovenski junak ali uplemenitba Teharčanov* (četrti ponatis). Celje: Zvezna trgovina, 1905.
- Linhart, Anton Tomaž: *Zbrano delo* (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1950.
- Malavašič, Franc: *Erasem is Jame. Povest is Petnajstiga stoletja*. Ljubljana: Giontini, 1845.
- Medved, Anton: *Vitovčeva smrt. Dom in svet* III, 1890, str. 80–81.
- Pisanice 1779–1782* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: SAZU (Razred za filološke in literarne vede, Dela 34), 1977.
- Prešeren, France: *Zbrano delo* 1–2 (ur. Janko Kos). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1965–1966.
- Slemenik, Valentin: *Križem sveta*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1877.
- Stritar, Josip: *Zbrano delo* 1–10 (ur. France Koblar). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1953–1957.
- Tavčar, Ivan: *Zbrano delo* 1–8 (ur. Marja Boršnik). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1951–1959.
- Trdina, Janez: *Zbrano delo* 1–12 (ur. Janez Logar). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1946–1959.
- Turnograjska, Josipina: *Nedolžnost in sila. Slovenska bčela* 2, 1851, str. 33–34.
- Vodnik, Valentin: *Zbrano delo* (ur. Janko Kos). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1988.
- Bernik, France: *Simon Jenko. Monografija*. Maribor: Litera (Monografije k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev), 2004.
- Boršnik, Marja: *Anton Aškerc*. Ljubljana: Partizanska knjiga (Znameniti Slovenci), 1981.
- Boršnik, Marja: *Opombe*. Ivan Tavčar: *Zbrano delo* 2 (ur. Marja Boršnik). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1952, str. 399–464.
- Delavec, Mira: *Moč vesti. Josipina Urbančič Turnograjska, prva slovenska pesnica, pisateljica in skladateljica*. Ljubljana: Primus, 2009.
- Gspan, Alfonz: *Anton Tomaž Linhart. Njegova doba, življenje in delo*. Anton Tomaž Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Maribor: Obzorja (Iz slovenske kulturne zakladnice 2), 1967, str. 179–304.
- Gspan, Alfonz: *Opombe. Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja* II (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: Slovenska matica, 1979, str. 295–463.
- Hartman, Bruno: *Celjski grofje v slovenski dramatik*. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji 21), 1977.
- Hladnik, Miran: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009.
- Juvan, Marko: *Vezi besedila. Študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: LUD Literatura (Novi pristopi), 2000.
- Koblar, France: *Opombe*. Josip Stritar: *Zbrano delo* 3 (ur. France Koblar). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1954, str. 399–493.
- Kocijan, Gregor: *Janko Kersnik. Monografija*. Ljubljana: ZRC (Monografije k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev), 2009.
- Kocijan, Gregor: *Od romantične k realistični baladi v slovenskem pesništvu 19. stoletja. Problemska skica. Romantična pesnitev. Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna* (ur. Marko Juvan). Ljubljana: Univerza v Ljubljani (Obdobja 19), 2002, str. 503–519.
- Koruza, Jože: *Slovstvene študije* (ur. Jože Pogačnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991.
- Kos, Janko: *Opombe*. Valentin Vodnik: *Zbrano delo* (ur. Janko Kos). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1988, str. 359–510.
- Kos, Janko: *Prešernov pesniški razvoj*. Ljubljana: DZS, 1966.
- Kos, Janko: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.
- Kovačič, Mojca: *Veronika Deseniška – nesrečne lju-bezni in prepovedane poroke v srednjem veku. Historični seminar* 6 (ur. Katarina Keber in Katarina Šter). Ljubljana: ZRC SAZU, 2008, str. 9–39.

SEKUNDARNA LITERATURA

- Berčič, Branko: *Mladost Ivana Tavčarja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Bernik, France: *Opombe*. Simon Jenko: *Zbrano delo* 1 (ur. France Bernik). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1964, str. 191–298.

- Legiša, Lino: Opombe. *Pisanice 1779–1782* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: SAZU (Razred za filološke in literarne vede, Dela 34), 1977, str. 421–472.
- Logar, Janez: Opombe. Janez Trdina: *Zbrano delo 6* (ur. Janez Logar). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1954.
- Novak, Vlado: Opombe. Anton Aškerc: *Zbrano delo 5* (ur. Vlado Novak). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1990, str. 449–532.
- Ocvirk, Anton: Opombe. Janko Kersnik: *Zbrano delo 3* (ur. Anton Ocvirk). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1951, str. 337–406.
- Ogrin, Matija: *Literarno vrednotenje na Slovenskem. Od Frana Levstika do Izidorja Cankarja*. Ljubljana: Študentska založba (Claritas 27), 2002.
- Pogačnik, Jože: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji 3), 1963.
- Rupel, Mirko: Opombe. Josip Jurčič: *Zbrano delo 3* (ur. Mirko Rupel). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1965, str. 373–414.
- Slodnjak, Anton: *France Prešeren* (ur. France Bernik). Ljubljana: Slovenska matica, 1984.
- Slodnjak, Anton: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.
- Slodnjak, Anton: *Razlaga posameznih pesmi. Poezije doktorja Franceta Prešerna* (ur. Anton Slodnjak). Ljubljana: Prešernova družba, 1976, str. 196–278.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain I–XV*. Laybach, 1689.
- Vidmar, Luka: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: ZRC SAZU (Studia litteraria), 2010.
- Zupančič, Mirko: *Literarno delo mladega A. T. Linhart*. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji 17), 1972.

ZUSAMMENFASSUNG

Burg in der slowenischen Literatur des 19. Jahrhunderts

Die europäische Literatur des 19. Jahrhunderts war im Allgemeinen vom Historismus durchdrungen, der das Entstehen neuer literarischer Gattungen anregte, wie des historischen Romans,

der historischen Erzählung und des historischen Dramas. Zu einem der bedeutendsten literarischen Motive wurde die Burg oder das Schloss, besonders in ihrer mittelalterlichen Erscheinungsform. Alles das war charakteristisch auch für die slowenische Literatur des 19. Jahrhunderts. Slowenische Autoren verwendeten den Topos »Burg« auf fünf verschiedene Arten. Burg (oder Schloss) als zeitgenössischer Schauplatz war relativ selten, da nur wenige Autoren (A. T. Linhart, J. Stritar) Schlossleben aus eigener Erfahrung kannten – Burg oder Schloss war am häufigsten als Hintergrund für galante Liebesgeschichten in Romanen und Erzählungen für eine gebildete bürgerliche Leserschaft gebraucht (I. Tavčar, J. Kersnik). Beliebter war die Burg als historischer Schauplatz, der in zahlreichen Gedichten, historischen Romanen und Erzählungen vorkam, die für eine breitere Leserschicht bestimmte waren (U. Jarnik, F. Malavašič, J. Jurčič, I. Janežič). In diesen Werken sind Burgen und Schlösser bedeutender Teil der Szenerie für Geschehnisse aus der Nationalgeschichte. Sehr häufig ist die Burg Gegenstand der Kritik vor. In vielen Balladen und Romanen wurde sie mit sozialem oder sogar nationalem Unrecht und sexueller Gewalt verbunden (J. Turnograjska, J. Jenko, A. Aškerc, F. Kočvar, F. Jaklič). Die Mehrzahl der slowenischen Autoren dieser Zeit stammte aus bescheidenen Verhältnissen und stand unter dem Einfluss des Volkstradition, des Liberalismus und des Nationalismus, die im Allgemeinen gegenüber dem heimischen Adel und der Schlosskultur feindselig eingestellt waren. Das waren auch die Hauptgründe für den nur kurzfristigen Erfolg für Burg oder Schloss als »nationales Motiv«. Trotzdem haben einige Autoren (F. Prešeren, A. Hribar, V. Slemenik) auf interessante Weise einige Burgen oder Schlösser aus der nationalen Geschichte verwendet (Fürstentum Karantanien und Pannonien, Kämpfe mit den Türken). Am meisten gaben diesbezüglich die Burgen und Schlösser der Grafen von Cilli her (A. Aškerc, F. Detela). Nicht zuletzt waren die Lyriker fähig, die Burg in ein literarisches Symbol umzuwandeln. Für gewöhnlich symbolisiert die Burg ruine die Vergänglichkeit des Menschen und des Menschlichen (I. Holzappel, S. Jenko, J. Jurčič). Nur Prešeren verwendete das Motiv der Burg unkonventionell und meisterhaft im Gedicht *Glosa*, wo sie die erhabene Welt des Dichters symbolisiert.

 S U M M A R Y

A castle in Slovenian literature of 19th century

European literature of 19th century was generally imbued with historicism. Consequently new literary genres emerged, for example historical novel, historical tale, and historical drama. One of the most important literary motifs of the period became castle, especially medieval. These were also the characteristics of Slovenian literature in 19th century. Slovenian writers used the motif of a castle in five different ways. Castle as a contemporary scene was relatively rare, because only few authors knew castle life from their own experience (A. T. Linhart, J. Stritar). Usually it was used as a scenery for gallant love stories in novels and tales for more cultivated middle-class readers (I. Tavčar, J. Kersnik). More popular was castle as a historical scene, used in numerous epic poems, historical novels and tales, intended for the broadest reading public (U. Jarnik,

F. Malavašič, J. Jurčič, I. Janežič). In these works castles are important part of the scenery for the events from national history. Very frequently castle appears as an object of criticism. In several ballads and novels it is inseparably connected with social, even national injustice and sexual violence (J. Turnograjska, J. Jenko, A. Aškerc, F. Kočever, F. Jaklič). Most Slovenian authors of the period were namely of humble birth and under influence of folk tradition, liberalism, and nationalism that were generally hostile toward local aristocracy and castle culture. These were also the main reasons for lack of permanent success of a castle as national motif. Nevertheless authors (F. Prešeren, A. Hribar, V. Slemenik) made interesting use of some castles from the national history (principality of Carinthia and Pannonia, fights with Turks). The most promising were castles of Counts of Celje (A. Aškerc, F. Detela). Finally lyric poets were able to transform a castle into a literary symbol. It was usually represented as a ruin that symbolized transitoriness of a man and of the humanity (I. Holzappel, S. Jenko, J. Jurčič). Only F. Prešeren masterly incorporated the motif into the poem *Glosa* to indicate the sublime world of the poet.